

У ГЛІБ ВІКІВ

Олег Васюта

МСТИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ— ПЕРШИЙ КНЯЗЬ ЧЕРНІГІВСЬКИЙ

На превеликий жаль, постать Мстислава Володимировича не найшла гідного місця у працях істориків, де про нього згадують чи на тлі якихось подій, чи він знаходиться в тіні своїх братів Ярослава Мудрого і Святополка Окаянного, хоча нічим їм не поступався. Навіть літописи, кладові пам'яті нашого народу, приділяли цьому князю дуже мало своїх рядків. А хотілося б знати набагато більше про людину, яка піднесла Чернігів на друге місце серед міст тогочасної Русі.

У цій статті я спробую більш повно висвітлити життя та діяльність першого чернігівського князя.

Народився Мстислав від шлюбу, тоді ще новгородського, князя Володимира Святославича і полоцької княгині Рогніди.

Від Рогніди Володимир мав чотирьох синів та двох дочок: Ізяслава, Ярослава, Всеволода, Мстислава, Передславу та Премиславу.

Точної дати народження першого чернігівського князя літописи не подають, але її можна спробувати вирахувати гіпотетично.

Якщо рахувати всіх синів Володимира, то Мстислав був його шостим сином.¹ Він з'явився на світ між Святославом (від чехині Малфріді) і Борисом (від болгаринки). Святослав народився приблизно у 983—84 роках. Це виходить з того, що за Никонівським літописом у 1000 році в нього народився син Ян. Вірогідно, це була перша дитина і Святослав тоді мав 16—17 років, бо одружувались на той час у 14—15 років.

Борис та Гліб народилися від болгаринки, а значить не пізніше 989 р., бо в цей рік Володимир, вже охрещений, узяв шлюб з Анною, донькою візантійського імператора Романа II. Після охрещення, за християнськими законами, Володимир вже не міг мати декілька законних дружин. Борис народився десь у 987 р., Гліб — у 988 р., а Мстислав приблизно у 985—86 роках.

За активними печатками мав хрестильне ім'я Костянтин.

Дитинство та навчання молодого княжича, можна думати, пройшло у Києві при дворі батька.

Перша роздача княжих столів Володимиром своїм синам у літопису позначена 989 роком.² Але цей процес почався раніше. У той час княжичів садовили на столи у 14—15 років, а то й раніше (у 1034 р. Ярослав Мудрий посадив свого 14-річного сина Володимира у Новгороді). Значить, Вишеслав народився десь у 965—66 рр., сів у Новгороді у 981—82 роках. Ізяслав народився десь у 976 р., сів у Полоцьку у 990—91 рр., Ярослав народився у 977 р., сів у Ростові в 991—92 рр. Поступово Володимир давав стояти й іншим синам.

Я гадаю, що першим столом Мстислава була не Тмуторокань, як твердить літопис, а Чернігів. Це доводять пізніші події. Коли у 1024 р. Мстислав прийшов на Русь, то Київ його не прийняв і він сів «на столі в Чернігові».³ Та і далі, перемігши Ярослава в битві під Лиственном, не домагається Києва, який два роки стояв без князя. Складається

враження, що Мстислав прийшов на Русь за своїм наділом і бояри Чернігова вже знали його як князя, а отой похід до Києва був простою демонстрацією сили. А сила його була значною, про що свідчить звертання Ярослава про допомогу до варягів «за море». У В. М. Татищева є цікавий запис під 988 р., що Володимир дав Чернігів сину Вячеславу.⁴ Але сина з таким ім'ям у Володимира не було, мабуть, тут йшлося про Мстислава.

Та і сіверяни, які мужньо і завзято бились за Мстислава, мабуть, вже знали його як свого князя.

У Чернігові Мстислав сів десь у 1000—1001 рр. Приблизно через рік-два він одружився з Анастасією (ім'я з Любецького синодоку). Походження її невідоме.

Не знаю, як Мстислав вів себе у Чернігові, але у 1010 р., коли помер старший син Володимира Вишеслав у Новгороді, після нового переділу столів Мстислав чомусь отримує найвіддаленіше Тмутороканське князівство, як менший серед синів.⁵ Можливо, вже тоді Володимир, обравши свого улюбленця Бориса спадкоємцем, якого тримає при собі, почав найбільш небезпечних синів віддаляти від Києва. Лицар Мстислав, який був схожий на свого діда Святослава, не був потрібний у близькому Чернігові.

У Тмуторокань Мстислав поїхав вже із сином Євстафієм, який народився приблизно у 1002—1003 рр. З 1010 по 1022 роки літописи мовчать про Мстислава Володимировича.

15.08.1015 р. у Києві помер Володимир Святославович. І в тому ж році на Русі починається братовбивча масакра. Історики М. Ф. Котляр та В. А. Смолій твердять, що Володимир лишив своїми спадкоємцями Бориса і Мстислава.⁶ З цим погодитись важко, бо чому ж у 1010 р. Мстислав опинився в Тмуторокані за багато кілометрів від Києва?

Я гадаю, Мстислав, маючи досить не тверде становище у Тмуторокані, звідусіль оточеної ворожими кочівниками, знаючи, що за Ярославом стоїть могутній Новгород, який раніше посадив їхнього батька у Києві (за Святополком був польський король Болеслав, його тесть, і частина старих київських бояр, а у Бориса була батькова дружина), вирішив поки не втручатися у справи на Русі. Можливо, він мав обіцянки від братів про наділення землями, на що натякає його мирне посольство до Ярослава у 1023 р. про розподіл земель.⁷ Гадаю, це було умовою його нейтралітету.

Візантійський хроніст Скіліца пише, що на початку 1016 р. візантійці воювали з кримськими хозарами. За його свідченням, візантійцям допомагав брат Володимира.⁸ Але, на той час, брати Володимира, як і він сам, були вже мертві. Можна думати, що це був якраз Мстислав, який мав тут своє безпосереднє зацікавлення.

Можливо, хозари загрожували кримським володінням Мстислава Володимировича — в такому разі краще мати слабкого сусіда. Війна закінчилася повним розгромом хозарів. Їх правитель потрапив у полон до греків. Мстислав же здобув доброго союзника — Візантійську імперію.

Влітку 1022 р. візантійський імператор Василь II пішов походом на абхазького царя Георгія I, можливо, з цим пов'язаний похід Мстислава проти касогів у цей же рік.⁹ Після вирішальної битви, де касоги зазнали нищівної поразки, а князь Мстислав, вбивши в двобої касозького володаря Редедю, набув слави могутнього ратоборця, він наклав на касогів дань і забезпечив свої східні кордони. На знак цієї перемоги він заклав у Тмуторокані церкву Св. Богородиці.

За цей час вже згинули Борис, Гліб, Святослав, Святополк, а у Києві утвердився Ярослав, який володів майже всією Руссю, крім Полоцька, де сидів його племінник Брючеслав Ізяславич, і Пскова, де сидів брат Судислав.

Ярослав не поспішав поділитися землями з братами і племінником.

У 1021 р. полоцький князь Брячислав спалив Новгород, але Ярослав наздогнав його і розбив, але все ж таки, передав йому Усвяг і Вітебськ, які, мабуть, перед тим були відібрані від Брячислава.¹⁰

У 1023 р. Мстислав послав до Ярослава послання про переділ батьківської спадщини, а можливо, і про виконання обіцянки періоду боротьби за Київ про наділення. Ярослав, почувавши силу, запропонував Мстиславу тільки Муром. Тмутороканський князь лишився незадоволенням і почав готувати полки.

У січні 1024 р. Мстислав з великим військом, в якому були касоги і хозари, рушив на Київ, перед тим домовившись про мир з печенігами, про що свідчить вільний перехід Мстислава через степи. У Тмуторокані лишився син Євстафій (одружився десь перед 1020 р., дружина невідома).

Час для походу було вибрано вдало, бо Ярослава не було у Києві. Він усмиряв суздальських волхів і перебував у Новгороді, ніяк не сподіваючись нападу брата.

Вже в березні 1024 року Мстислав підійшов до Києва, який зачинився і не прийняв його. Але сідати у Києві не входило в плани тмутороканського князя, і він, продемонструвавши свою силу, сідає у Чернігові, який приймає старого князя.

Ярослав не хотів втрачати Чернігів і, з'єднавшись з варягами під проводом Якуна, рушив восени 1024 року проти брата.

Мстислав, додавши до війська сіверян, рушив проти Ярослава.

Обидва війська зішлись біля Листвена. Тут Мстислав виявив себе як добрий полководець. У центрі він поставив піших сіверян, а на флангах кінну дружину. Битва розпочалася вночі під дощем і блискавкою. І була «січа сильна і страшна». Обходом з флангу Мстислав розбив військо брата. Ярослав і Якун втекли до Новгорода.

Захистивши свої права на здобуті землі та розбивши Ярослава, Мстислав запропонував брату замиритися і поділити Русь по Дніпру: правий бік — Ярославу, лівий — собі. Ярослав мовчав, але й у Київ повертатися не відважився. У цей час там сиділи його намісники.

Тільки навесні 1026 року Ярослав, зібравши велике військо, рушив на південь, щоб, як рівний з рівним, розмовляти з братом. Знову два війська зустрілися біля Городця, що неподалік від Києва, і на цей раз «вчинили мир», поділивши Русь по Дніпру. Мстислав сів у Чернігові і мав Чернігівські, Переяславські, Муромські землі і частину Смоленських володінь. Невідомо, чи мав щось у північних землях. Після цього брата почали жити мирно.

У 1029 р. маємо звістку про похід Ярослава проти ясів.¹¹ Але правдоподібно вважати ініціатором цього походу Мстислава, який допомагав своєму сину проти ясів. Похід був вдалий — яси розбиті, а полонені розселені по Росі.

У 1031 р. Мстислав допомагав брату повернути від Польщі «червенські городи». Похід був вдалий, і брати з полоном повернулися додому. Своїх полонених Мстислав оселив біля Чернігова.

У 1033 р. помер син Мстислава Євстафій у Тмуторокані. Чи мав Євстафій дітей, того не знаємо. Але якщо і були, то тільки доньки, бо в іншому 6 разі Мстислав передав би стіл онуку. Мабуть, Євстафій не мав братів, чи вони вже тоді помирали. Таким чином, Мстислав лишився без спадкоємця.

У цей час немає звісток про напади печенігів. Можливо, Мстислав, на відміну від брата, мав добрі стосунки із степовиками.

Утвердившись у Чернігові, Мстислав Володимирович намагається зробити свою столицю не гіршою, а то й кращою за Київ. Далеким відголоском цього є згадка в літописі під 1034 роком про недобудований Спаський собор, який було закладено десь у кінці 20-х років.¹²

Але не судилося Мстиславу закінчити розпочаті справи. Через рік після смерті сина у 1034 р. — чернігівський князь «вийшов на лови, і розболівся, і помер».¹³ Йому було тоді під 50 років. (Однак є відомості, що він помер у 1036 р.).

За два роки помирають син і батько. Чи це «допоміг» їм в цьому Ярослав? Якщо взяти до уваги ті криваві часи, розповідь «Саги Еймунда» про загибель Бориса від найманців Ярослава, то можна припустити і це. Тим більше, в ці роки Ярослав твердо взявся зібрати всі землі під своєю рукою, бо вже у 1035 р. він начебто за наклепом «всадив у поруб» свого останнього брата Судислава, князя псковського і протримав його там аж до своєї смерті (його випустили вже сини Ярослава у 1059 р.).¹⁴

Але це тільки припущення, за офіційним літописом Мстислав помер від хвороби.

Поховали його в недобудованому соборі святого Спаса. Навіть цим Мстислав показав, що Чернігів стоїть на одному рівні з Києвом, де були поховані його предки.

Ось як літописець відгукнувся про Мстислава: «Був же Мстислав дебелий тілом, рудий лицем, мав великі очі. Він був хоробрий у бою, і милостивий, і любив дружину велико, і майна не жалів для неї, ні питва, ні їжі не боронив».¹⁵

Після смерті Мстислава усю його волость узяв собі Ярослав.

м. Чернігів.

Джерела та література

1. Літопис Руський. — К., 1989. — С. 67.
2. Там же. — С. 67.
3. Там же. — С. 85.
4. В. Н. Татищев. История Российская. — М.—Л., 1964. — Т. 2. — С. 63.
5. Там же. — С. 70.
6. Котляр М. Ф., Смолій В. А. Історія в життєписах. — К., 1994. — С. 104—105.
7. Татищев В. Н. История Российская. — М. — Л., 1964. — Т. 2. — С. 76.
8. Грушевський М. С. Історія України. — Русь. — К., 1992. — Т. 2. — С. 35.
9. Літопис Руський. — К., 1989. — С. 87.
10. Грушевський М. С. Історія України — Русь. — К., 1992. — Т. 2. — С. 17.
11. Татищев В. Н. История Российская. — М. — Л., 1964. — Т. 2. — С. 77.
12. Літопис Руський. — К., 1989. — С. 87.
13. Там же. — С. 87.
14. Там же. — С. 100.
15. Там же. — С. 87.